

בחירת מקצוע: על חלומות, פוטנציאל, פרגמטיות וערכים

יעקב יוסף אשבל

נפתח בתיאור מצב תיאורטי אך אפשרי למדיי: נער מספר לאמו שהוא מעוניין להיות זמר אופרה. האם, כמובן, מתמלאת חלחלה: "זמר אופרה?! איזו פרנסה תצמח לך מזה? אתה יודע כמה מעט זמרי אופרה יש שבאמת מתפרנסים מזה טוב? אולי תלך לפקולטה למשפטים? יש הרבה יותר עורכי דין שנהנים מהכנסה גבוהה ובטוחה, מאשר זמרי אופרה!". אכן, טענת האם נשמעת הגיונית למדיי. ברור לחלוטין שבעולם יש פי כמה וכמה עורכי דין שנהנים מרווחה כלכלית מאשר זמרי אופרה. כעת נתאר לעצמנו ששמו של אביו של הילד הוא לוצ'אנו פבארוטי. מה תהיה דעתנו על גישתה של האם לחלומותיו ורצונותיו של בנה? יתכן שדעתנו תשתנה לפתע, בכל זאת... כשאבא שלך הוא מגדולי זמרי הטנור בעשורים האחרונים, אולי גם לך יש סיכוי להצליח בתחום...

הדברים נכתבים מתוך כאב גדול. בתוך עמי אנכי יושב. כל כך הרבה פעמים שמעתי על חברים שהיו רוצים להתפתח בכיוון מסויים, כיוון אליו הם מרגישים שייכים. אך הם בוחרים ללכת בכיוון אחר רק בגלל לחצים של החברה – בין אם מדובר במשפחה, שדוחפת ללמוד מקצוע "עם פרנסה", או החברה הישיבתית שדוחפת לרוב להישאר כמה שיותר שנים בישיבה, לעתים בשילוב לימודים במכון הוראה!

במאמר זה אני מעוניין להתייחס לנושא בחירת המקצוע לאור היחס וההבדלים בין שתי ה'אימהות' בתורת האר"י ז"ל, גורי האר"י ותלמידיהם. אשתמש באיפיונים הלקוחים מהתאוריות הפסיכואנליטיות (הבתר-פרוידיאניות). אפתח בהקדמה לנושא, עבור מי שפחות מתמצא במושגים הקבליים. חלקו השני של המאמר יוביל למסקנות שלי לגבי נושא בחירת המקצוע ותחום הלימודים. תודתי לאלחנן ניר שלימד את חבורת הפנימיות בישיבה, ולשאר החברים על הלימוד, ההעשרה והשותפות.

1 בעיניי, מדובר בדרך מתוחכמת יותר "להשאיר את הבחור בכוילל" התורני והמוגן. אלא שמדובר בכולל "תיכונני", עם בני נוער, בו מקבלים גם "משכורת" ולא רק מלגה נמוכה.

מערכת הנרנח"י באר"י

המדרש בבראשית רבה ובזוהר מתאר את נשמת האדם כמחולקת לחמישה: נפש, רוח, נשמה, חיה ויחידה. להלן הסבר קצר על ארבעת החלקים הראשונים (כפי שאני מבין אותם):

נפש: הנפש היא ה"נקבה", הכלי, והיא כנגד ספירת המלכות. אם נבחן תינוק שאך נולד, הנפש היא עצם הקיום של התינוק. איננו יודעים עוד אלו תכונות יש לתינוק זה ובאלו יכולות הוא ניחן – אנו רק יודעים שהוא קיים. זהו חלק הבסיסי ביותר, שעל פי האר"י מקום משכנו בכבד² ("הדם הוא הנפש" – דברים י"ב, כ"ג).

רוח: הרוח היא הזכר (ספירת התפארת), התוכן היצוק לתוך כלי הקיבול (ה'נפש'). האר"י אומר שמקום הארת ה'רוח' הוא בלב³. דהיינו: מדובר כאן על רגשות ורצונות האדם⁴. ילד כמשל: הילד יכול להיות עצוב או שמח, או לרצות דבר מה. עוד לפני שאנו מבינים מה גורם לרגש שלו או מה שורש רצונותיו, אנו יודעים שיש לו רגש ורצונות.

נשמה: הנשמה היא ה"אמא", והיא כנגד ספירת הבינה. האר"י כותב שמקום משכנה במוח⁵, כנגד השכל. ע"פ מקורות בתורת האר"י⁶ ובתורתם של המקובלים המאוחרים יותר⁷, ישנן שתי סוגי אמהות. שהשוני בין האמהות הוא ביחסים השונים שהן מקיימות עם ה"אבא". את מערכות היחסים הללו נפרט לאחר שנסביר מיהו ה"אבא".

חיה: ה"אבא" (ספירת החכמה). האבא הוא אור בנשמה שכבר לא "שוכן" באחד מאברי הגוף, אלא נמצא מעל הראש, מקיף אותו ומסתובב מעליו. גבוה יותר מהתפיסה הממשית. על פי הזיקה בין ה"אבא" לספירת החכמה אנו מבינים שה"אבא" מבטא עניין תמציתי, שורשי יותר, מאשר האם: החכמה היא ה"הברקה הראשונה", הברקתו הראשונית של הרעיון הגאוני. אך בהברקה זו אין די, היא נזקקת לפירוט ושכלול. את זאת מספקת ספירת ה"בינה", ה"אמא". האב מבטא לגבי הילד כוח של פוטנציאל. הוא תורם להולדת הילד תרומה שנראית זעירה מאוד (תא זרע בודד). הוא אינו נושא אותו ברחמו כמו האם, שטורחת על פיתוחו של העובר במשך תשעה חודשים. מאידך - בתא

2 "עץ חיים", כתבי האר"י לר' חיים ויטאל, פרק מ', דרוש י"ב

3 שם.

4 ע' "יר"ט של ר"ה – תרס"ו", ר' שלום-דובער מליזבאוויטש, הוצאת 'קהת', ברוקלין תשנ"ט (1999), עמ' ק"י-קי"ט

5 ע' הערה 2

6 עץ חיים, שער הכללים י"א.

7 ר' לדוג': הרב הנזיר, 'אור הרזים', ירושלים תשנ"ט, עמ' כ"ז

הבודד שהאב תורם יש מטען גנטי עצום, מטען הקובע את הפוטנציאל הטמון בעובר, ומאוחר יותר בילד. מדובר בתכונות הקובעות את מבנה הלב והשרירים, את צבע עיניים, אך גם תכונות ייחודיות שהילד ניחן בהן כבר בלידתו – ירושה מהגנים של אביו.

כעת נעבור להסבר על השוני בין ה'אמהות'⁸.

"בינה" – 'אמא עליונה': הבינה היא "אמא השואפת לאבא". זהו כח הנמצא בתוך הגוף (במוח, מקום השכל), אך שאיפתו היא שהעבודה השכלית וההגיונית, זו העוסקת בפרטי הפרטים של כל דבר, עבודה שלעתים נדמית כמייגעת ועסקת בקטנות, תהיה בזיקה לפוטנציאל של האדם (ה"אבא"). "אמא" זו אינה מעשית, ואף אין בה את כוח ההולדה. היא אינה מעוניינת להוליד, אלא רק להתאחד עם אבא.

"תבונה" – 'אמא תחתונה': זוהי אמא שאיבדה את הקשר ל"אבא", לפוטנציאל, אבל דווקא בשל כך היא יותר מחוברת לבנה הזכר, ל'רוח' המייצגת את הלב: הרצונות והרגשות של האדם.

חלק שני: מהאר"י – אל בחירת המקצוע

בהתאם לחלוקה הקבלית בין "תבונה" (אמא תחתונה) ל"בינה" (אמא עליונה), אני רוצה לחלק באופן כללי את האימהות בעולמנו לשני סוגים:

האם התחתונה, ה"פולנייה": האמא שרוצה שלבן שלה יהיה הכי טוב בעולם. היא בטוחה שזה יקרה אם רק יעשה בדיוק, אבל בדיוק, מה שהיא חושבת שנכון לעשות. זאת האמא שתדחוף את הבן שלה להיות עורך דין למרות שהחלום שלו הוא להיות מורה לתנ"ך. לחילופין, זאת הסביבה הישיבתית שתדחוף את האדם להיות ר"מ בישיבה תיכונית, למרות שהוא דווקא מתאים ורוצה יותר לעבוד בפיתוח תוכנה. כל זאת רק כי "חינוך זה שליחות", או כדי ש"לא יתקלקל שם בחוץ" (טיעון מודאג-אמהי). קיצורו של דבר: זוהי סביבה שקרובה לאדם, אך כופה עליו את ההיגיון שלה, מבלי לבחון את רצונותיו ואת נטיות ליבו (בשפת האר"י: "אמא-נשמה, שלא מחוברת עם האב אלא יורדת אל בנה, "רוח" – מה שמן הסתם מנתק אותו מקשר עם "אביו" - הרובד של הפוטנציאל החבוי).

8 מקור: "כשירדת (אמא. י.א.) ומתפשטת למטה תוך הז"א (זעיר אנפיק, 'רוח'. י.א.), נקראת גם כן תבונה, וכשז"א עולה למעלה, נקרא "איש תבונות ידלנה", פירוש: ידלנה אותה למעלה. ו'איש' הוא ז"א, ו'תבונות' הוא תבונה, עולה למעלה עמו. כשהיא עולה למעלה עמו – אמר 'ידלנה' – פירוש 'גביהנה'. ואחר שעלה ז"א למעלה, אז נתייחדה הבינה עם אבא, ואז נקראת ה' תבונות – 'בינות', כי עלו במדרגה עליונה הנקראת בינה, וז"ס 'כי לא עם בינות הוא' (עץ חיים, שער הכללים, י"א)

האם העליונה, המתקדמת יותר: זאת אמא שלפני שהיא שולחת את הבן שלה להכנס לאוניברסיטה ללמוד - כדי שיהיה לו מקצוע ביד והוא לא יצטרך להתגלגל ממקום למקום - מוודאת טוב-טוב שהילד שלה מקושר ל"אבא" שלו. דהיינו: שהרצונות שלו לגדול ולהתפתח, באמת יסייעו לו לגעת ב"אבא", בפוטנציאל שלו. שהרצון באמת יבטא יכולות וכוחות חיים, ולא יבוא מגחמות ילדותיות הנובעות מהתלהבות ממה שיש לעולם להציע. הילד רוצה להיות צייר? אם לא מדובר ב"קריזה" רגעית אלא בשיקוף של היכולות הייחודיות בהן ניחן, האם לא תנסה להניא אותו לכך ולכפות עליו את האמת שלה. היא לא תאלץ אותו להיות רב או רופא, אבל היא תדאג לשדל אותו להכין את הקרקע למימוש בחירתו בצורה רצינית: לשבת כמה שנים וללמוד את התחום, כמו כל מקצוע. ספירת הבינה מסמלת את פיתוח הרעיון והפוטנציאל לכדי מבנה מושלם. בדיוק כשם שהאם מקבלת מהאב טיפת זרע ויודעת ליצור - בתהליך איטי, יום אחרי יום - אדם, תינוק שלם עם כל האיברים הנצרכים בפירוט דקדקני ומושלם.

חשוב לציין שעל פי האר"י וגוריו, על מנת שאדם יוכל לזכות ברובד גבוה של הנשמה, הוא חייב לזכות קודם כל בחלקים הנמוכים יותר. במקרה שלנו: על מנת שיהיה חיבור בין הרובד של הרצון והרגש ("רוח" = הבן) לבין הרובד של הפוטנציאל ("חיה" - האבא), וכדי שאדם יוכל לממש את הפוטנציאל שלו, הוא חייב קודם כל שתהיה לו "אמא" (נשמה). דהיינו: האדם צריך שיהיה לו כח שכלי של היגיון ושל עבודה מאומצת לפרטי-פרטים. האמא היא צומת קריטית: כדי ליצור חיבור עם אביו, הילד חייב לעבור דרכה. אך שם הוא עלול להיתקע, ברובד הדקדקנות הטרחנית לפרטי-פרטים שלעתים משכיחה את מטרת העמל.

סינתזה עם הפסיכואנליטיקאים ומסקנות

אני חושב שטמון כאן חידוש מעניין של האר"י לעומת פרויד והפסיכואנליטיקאים ממשכי דרכו: הפסיכואנליטיקאים טענו שלכל אדם בוגר יש מעין "יצוג פנימי" של אמו בעיני רוחו. לכן לאדם יכולה להיות מערכת יחסים עם אמו גם לאחר מותה: הוא אוחז בראשו דמות בעלת אופי מסויים עימה יש לו שיג ושיח. הוא יכול לשנוא אותה, לאהוב אותה, או להתווכח עימה. יתר על כן: האדם שואל את עצמו האם אמו היתה מרוצה ממנו לו היתה בחיים⁹. דונלד ויניקוט (פסיכואנליטיקן אנגלי) טען שמידת האמון שאדם נותן ברצונות העצמיים שלו מושפעת מהשאלה האם זכה ל"אימהות טובה דייה" (לאו דווקא מושלמת, אך טובה מספיק). דהיינו: האם הטיפול של אימו בו בינקותו היה מבוסס על הקשבה לצרכיו הגופניים והנפשיים - או שהיה מבוסס על

9 על פי היגינס, "תאוריית פערי העצמי".

רצונותיה וצרכיה של האם, או על התיאוריות שלה על "מה ילדים צריכים"¹⁰. על פי ויניקוט, כאשר האם קשובה לילד, ונותנת כבוד ומקום לרצונותיו וצרכיו שלו, הילד ילמד שגם הוא יכול לתת אמון ברצונותיו, ושעליו להקשיב לקולו הפנימי. אך אם האם תכפה עליו את רצונותיה או תובנותיה הדומגטיות, הוא ילמד שלחלומותיו ולרצונותיו שלו אין משמעות אמיתית, שהוא סתם תינוק שבוכה וצורח, ושרק "אמא" – כלומר רק משהו 'אחראי' מבחוף - יודע מה באמת יהיה לו טוב. לעומת זאת, לאור מושגי ה"אבא" וה"אמא" של האר"י מובן שאין מדובר רק ביחסם של האב והאם הביולוגיים, הקובעים את יחס האדם לעצמו ולרצונותיו¹¹. בכל אדם, כ"עולם קטן" הנברא בצלם אלוקים, יש צד של בינה המבקש לכונן מציאות יציבה המלאה בכל הפרטים החיוניים, כולל כל התהליכים הנצרכים לשם כך (תכונה 'אמהית' במהותה). אך יש גם צד של "אבא" – צד שכלי במהותו השייך ל"חכמה", להברקה הגאונית שאין בה עמל אלא רק הארת הגילוי. בצד זה אין את הנטייה המיידית לדאוג לפרטי הפרטים, מה שמאפשר קיום לרצונות ולמאוויי הלב של הבן.

אריך פרום, בספרו "מנוס חופש", טוען שהשעבוד בו נתון האדם בחברה המודרנית ה"חופשית" (ונכונים הדברים גם בחברה כיום), גדול בהרבה מזה בו היה נתון בימי הביניים, אז נאנק תחת ידן של המלכות והכנסיה. בימי הביניים האדם אמנם היה מוגבל לגור באותו כפר בו התגורר אביו, ולעסוק באותו משלח-יד בו עסק אביו, אך לפחות היה מודע שזהו המצב, ואף ידע מיהו המגביל אותו (המלך והסדר החברתי הפיאודלי). לעומת זאת, בימינו אנו האדם אמנם חושב שהוא חופשי, אך הוא נתון לשיעבוד של כוח חזק בהרבה. פרום מכנה כח זה "השכל הישר" או "ההיגיון הבריאי". כוונתו היא לנורמות חברתיות שהסוטה מהן נראה מוזר ותלוש, למרות שיתכן שהוא השפוי היחיד בחברה של משוכפלים חסרי מחשבה עצמאית¹². אני חושב שהמקום הזה הוא מקום מאוד 'אימהי': הוא מדבר בשם ההיגיון, בשם ה"אחריות", ובשם הצורך לכונן מציאות יציבה ובת-קיימא בה כולם נוהגים על פי "השכל הישר" (ביטויים מאוד אימהיים-גִּינְתִּיִּים). הגיון זה, לא ברור מאין צמח, אך הוא מכתוב לאנשים דרך חיים. בנושא שלנו: עיסוק ומשלח-יד. ויהיה זה עורך דין או רואה חשבון בחברה האליטיסטית של רעננה וגבעת שמואל ("באמת! מורה זה פרנסה? תלמד מקצוע

10 מה שמזכיר לי סיפורים מזעזעים (בעיניי), כמו אמא שסיפרה לי שהחליטה שהיא מיניקה את התינוק שלה כל שלוש שעות ולא יותר מכך, גם אם יצרח עד לב השמיים. הרי: "אין סיבה שיהיה רעב כל כך מהר". כאילו כל תינוק הוא נתון סטטיסטי שמציית לממוצע ולמרווח ההנקה השכיח.

11 על אף שוודאי לא בכדי נקראים כוחות אלו בנפש על שם האב והאם.

12 הוא מאריך שם רבות על כך שבמקרים רבים, דווקא מי שנחשב מוזר ותלוש בחברה המודרנית – דווקא הוא הנורמלי.

מכובד!), תלמיד כולל ברבות מן הישיבות ("שלא יתקלקל שם בחוץ", או כדי ש"יחנך את הדור הבא", כאילו כל אדם שהוא אב לילדים, אינו מחנך את הדור הבא), או חשמלאי או מוסכניק במקרה של משפחות פשוטות יותר ("העיקר שיהיה מקצוע ביד"). אני חושב שעיון בכתבי האר"י מעביר את הדגש מהיחס בין האדם לבין אמו שגידלה אותו כילד, אל כלל ההשפעות הסביבתיות להן היה נתון בחייו. השאלה היא האם ההיגיון ורגש ה"אחריות" חונקים את האדם מלהיות "הוא עצמו", או מאפשרים לו לחיות תוך נאמנות לעצמיותו, נאמנות הכוללת את הדאגה המציאותית לכל הפרטים הקטנים (ע' בהערה)¹³.

האמא (ה"הגיון") היא צומת קריטי: הילד זקוק לה כדי לספק את צרכיו, אך עליו להיזהר שלא לאפשר לה להפריד בינו לבין אביו. כדי להגשים חלומות, כל אדם זקוק להשתמש בכוח האחריות וההיגיון – אך עליו להיזהר שאלו לא יחנקו את רצונותיו ושאיפותיו להיות מי שהוא מאמין שהוא יכול להיות, אלא יעזרו לו לפתחם. לדוגמה, אדם שרוצה להיות מורה אך חושש שלא יוכל לכלכל בכך את משפחתו, ילמד מ"אמא" דרכים כיצד להפוך את העיסוק הרצוי בעיניו למקור סביר לפרנסה¹⁴.

חשוב לי לשוב ולזעוק את זעקתו של ויניקוט, אך תוך שימוש בשפתו של האר"י: כפי ש"אמא" טובה היא אמא שיודעת להגיד "לא" לגחמות והקריזות של הברכה שלה, אך גם להיות קשובה לצרכיו ורצונותיו – כך ההיגיון (חברתי ופנימי-אישי) "בריא", הוא ההיגיון שיודע להגביל את היצרים והרצונות הרגועים של האדם, אך נמנע מלחנוק את הרצון לגמרי הוא מסייע להפוך את החלום למציאות. אדם שרוצה להשתמש נכונה בקול התבוני שבתוכו, לקול שקורא לו לעשות דברים ברצינות ולא להיכנע לגחמות רגעיות, צריך לבחון מהן יכולותיו האמיתיות, מהו הפוטנציאל שלו. עליו לתת ביטוי נאמן ורציני לרצונות ולמשאלות הלב שיש להם קשר אל הפוטנציאל האמיתי הזה. אינני טוען שניתן להבטיח כי בכל מצב אדם יוכל גם לעסוק בתחום האהוב עליו, וגם להקשיב לקולה של "אמא" שדואג לכל הפרטים¹⁵. אני מאמין כי ניתן לעשות זאת ברוב המקרים, ולכל הפחות – שומה עלינו לנסות.

13 יתרה מכך, על פי הציטוט מ"עץ חיים", שהוא בהערה מס' 8, מסתבר שכאשר מעז האדם ברצונו, ה"ז"א, בלשון האר"י, לעלות למעלה (כלומר לחתור להתחבר לאביו) – הוא מביא לאיחוד מחדש גם של האם עם האב, כלומר: בין כוח הפוטנציאל המיוחד, לבין העקשנות האימהית לנהל את התהליכים באופן מפורט ומדויק. ובהקשר שלנו: הוא הופך את העקשנות של החברה מגורם מעכב וחונק, לגורם שיש לו הזכות להסב את תשומת ליבו לצדדים שהוא לא תמיד מספיק מודע לחשיבותם, כגון: מימד השליחות, חשיבות השמירה על רמה דתית, שיקולי פרנסה וכדומה.

14 כגון: לימודי תואר שני שישפרו את סיכויי לקבל משרה טובה, וכן את משכורתו, וכיוצא בכך.

15 ישנם מקרים לא פשוטים: מה יעשה תלמיד ישיבה ירא-שמיים שרוצה להיות שחקן מקצועי, אך שומר הלכה לחלוטין?